Lirizm: Bir Varoluş Türküsü*

Vefa Taşdelen

Eski dönemlerde, yazı dili olarak nesir henüz gelişmediğinden, şiir biricik ifade aracı olarak görülüyordu. Antik Yunan kültürü, M.Ö. Yedinci ve Altıncı yüzyıllarda, felsefe ile birlikte yeni ifade imkânları da aramaya başladı. Ancak, ilk felsefi metinlere baktığımızda, hâla şiir dili kullandıkları, görüşlerini şiir formunda ortaya koydukları görülebilir. M.Ö. Dördüncü ve Üçüncü Yüzyıllara gelindiğinde nesrin yazı diline girdiğini görürüz. Sözgelimi Platon, Sokrates'in kişiliğinde, fikirleri tartıştırır; onun için diyalog uygun bir ifade aracıdır. Aristoteles, bilgi ve görüşleri, belirli bir düzen içinde sistematik bir şekilde verir; onun için de düzyazı, fikirlerin açıklanmasına sağladığı geniş imkânla ideal bir ifade tarzıdır.

Aristoteles, *Poetika*'da, biçim ve içerik, tür ve tema açısından şiir sanatını inceler. Bir taklit biçimi olan şiir, ona göre *epos, tragedya*, *komedya*, *dithrambos* şiiri olmak üzere türlere ayrılır. *Epos*'larda kahramanlık hikâyeleri, tragedyalarda soylu ve yüce olanın, talihin eseri olarak acınacak duruma düşmesi, komedyalarda eksiklik ve kusur temeline dayalı mimetik bir anlatım söz konusu olur. *Dithrambos* şiiri ise bir övgü şiiridir. Bu çözümlemeden hareketle denilebilir ki, lirik şiir, epik ve didaktik şiirle birlikte, şiir sanatının özünü oluşturan bir nitelikte ortaya çıkar ve en eski şiir formlarından biridir.

Lir, kökeni mitolojiye dayanan, ilk hâlinin kaplumbağa kabuğundan yapıldığı söylenen, arp şeklinde telli bir çalgıdır. Antik Yunan kültüründe, kimi ozanlar, lir eşliğinde şiirlerini söyledikleri için, lirik şiir denilen tür ortay çıkmıştır. Lirik şiir, nesrin, henüz bir ifade biçimi olarak ortaya çıkmadığı dönemlerde, sosyal, siyasal, dinsel ve kültürel koşuların da etkisiyle gelişim göstermiştir. Bununla birlikte, bir duygu ve ifade varlığı olarak insanın oluğu her yerde lirik duyarlılığın olduğunu söylemek gerekir. Lirik durum, edebiyatta bir ifade biçimi olarak ortaya çıkmadan önce de, bir ruh hâli, bir yaşantı durumu, bir duyarlık biçimi olarak hep var olmuştur. Bunun nedeni, insanın bir akıl varlığı olduğu kadar bir duygu varlığı da olmasıdır. Platon, duyguların, ruhun ve bedenin birbirine kilitlenmesinin eseri olduğunu söyler. Buna göre yalnız beden duyguyu oluşturmaz, yalnız ruh da oluşturmaz; ikisinin birlikteliği oluşturur. Bu duygusal temelden ötürü, her bir birey, yaşadığı koşullara ve ruh hâline bağlı olarak zaman zaman lirik bir duyarlık içinde bulunur. Sevinç ve mutlulukta, sevgi ve aşkta, pişmanlık ve acıda lirizm vardır.

İnsan, tarih boyunca kendisini, kendi varoluşunu çeşitli yönleriyle ifade edecek, acılarını, sevinçlerini, göç ve savaş gibi toplumsal yaşantılarını dışa vuracak türler aramıştır. Epiğin, liriğin, komiğin, dramatik olanın insan varoluşunda bir yeri vardır. Bu nedenle onlar belirli bir form olmaktan ziyade içerik, bir yaşayış, algılayış, hissediş biçimidir. Lirizm de öncelikle bir his ve yaşantı durumu, iç ve ruhsal gerçekliği temele alan bir söyleyiş biçimi olarak, akıldan çok duyguya, mantıktan çok hayal gücüne hitap eder. Varoluşun gerçekçi, rasyonel, materyalist ya da bilimsel değil, duygusal yönden, ama aynı zamanda coşkulu, akıcı ve etkileyici bir dille ifadesidir. Tarihsel ve toplumsal bir konuyu da anlatsa, onu öznenin duygularının dışa vurumu şeklinde anlatır. Merkezde olan, bireydir; onun duyuşu ve hissedişidir. Lirizmin içsel gerçekliği temele alması, aynı zamanda bireyi de temele alması anlamına gelir; zira her duygu, bir bireye aittir ve onun yaşanışı arasında, Wittgenstein'ın da işaret ettiği gibi, kişiden kişiye farklılık vardır. Bir duyguyu herkes kendi yaşantısı ve ancak kendi deneyimi çerçevesinde anlar. Bu nedenle, kişisel tecrübe, duyguların anlaşılmasında öne çıkar; öyle ki, sevinçten ve hüzünden herkes kendi yaşadığı kadar ve ancak o deneyim çerçevede bir şey anlar. Bu nedenle, bazı kişilerin gözyaşları başkalarına saçma, sevinçleri ve gururları

* Taşdelen, V. (2015). Bir Varoluş Türküsü: Lirizm. *Hece,* 219, ss. 79-82.

anlamsız gelebilir. Lirik durum, öncelikle belirli bir kişinin yaşantısıdır ve diğer insanlara onların kendi tecrübeleri üzerinden ulaşır. Şu hâliyle lirizm, apaçık bir bilgiyi, nesnel bir veriyi, ortak yaşantı ve duyguyu temel alan türlerin dışında, iki kişinin öznel deneyimi çerçevesinde ortaya çıkar ve bu çerçevede anlaşılır hâle gelir. Bununla birlikte onun bir *iletilebilirliği* de vardır. O da, duyguların, dereceleri farklı da olsa her insan için belirli bir anlam ifade etmesidir. Sevinç denildiği zaman, mutluluk denildiği zaman belirli bir şey anlaşılır; hüzün denildiği zaman, kaygı denildiği zaman belirli bir şey anlaşılır. Duyguların tecrübe edilmesi öznel bir nitelik taşısa da aynı zamanda evrensel bir nitelik de gösterir; bu durum bir insanı diğerleri için anlaşılır kılar. İşte edebiyatı ve sanatı evrensel kılan biraz da bu öznel dildir. Edebiyat öznel bir dil kullanır ve bu dil her bir bireye kendi tecrübesiyle ve kendi tecrübesi kadar ulaşır. Bunun için lirik durum bir başkasını da etkiler, bir başkasına da aşina gelir. Bu etkinin derecesi, yine kişisel tecrübede temelini bulur: yaşadığın kadar, tecrübe ettiğin kadar etkilenirsin. Ancak, edebiyatın, bir sanat olarak "güzelleştirilmiş dil" olmasını da bu etki faktörüne eklemek gerekir. Duyguların estetik bir dil ve form içinde ortaya çıkması evrensellik nosyonuna katılır. Duygu, ne kadar derin ve etkileyici olursa olsun, edebiyatın diline dönüşmediği zaman estetik bir değer kazanmaz.

Şu hâlde lirizm, yazan ve okuyan açısından, duyguların ve deneyimlerin dansıdır. Dans demek müzik demek, hareket demek, duygu demek; ruhun sese, ritme, ahenge, akışa kapılması demek. Lirizm, bir ruhtan çıkar, diğer ruhları dolaşır; ama bu dolaşım bir geçip gitme şeklinde olmaz; geçtiği yerlere kendi havasını da taşır, kendi ateşini de bırakır. Coşku, sadece duygulardaki yoğunluktan kaynaklanmaz, söyleyiş biçiminden de kaynaklanır. Lirizmdeki müzik, kökenini "lir"den alsa da, musikiyi harflere, hecelere, kelimelere taşır; sözün ve şiirin kendisindeki musikiyi arar. Böylece lirizm, sadece duyguları ifade etmekle kalmaz, duyguların ifadesini coşkulu, etkili ve çarpıcı bir dille de yapar. Bu noktada öznel deneyim, edebiyatın diliyle biçimlenerek evrensel bir forma kavuşur.

Lirizm, kalbin dili olarak, saf, doğal, içtenlikli bir duyarlığın ürünüdür. Şiiri bir inşa eylemi olarak görenlerin ve giderek onu bir ilham işi olmaktan çıkaranların daha az lirik şiirler yazacakları düşünülebilir. İnşa eylemi, kendinden geçmeyi değil uyanıklığı, ilhamı değil mahareti öne çıkarır. Oysa lirizmde bir havaya kapılmak durumu söz konusudur. Bu da belirli ölçüde bilinçlilik durumunu paranteze almayı gerektirir. Lirizm, söze teslim oluşun dünyasıdır. Hâlin kendi dilini konuşmasına izin vermenin ifadesidir. "Söyleyen ben değilim" demenin bir anlamı da bu olabilir. İlham, çağrışıma, sezgiye ve metafizik duyarlığa her zaman kapıları açık tutar. Lirizm, denilebilirse, kalbin söyleme, hatta susma, ama yine de susarak söyleme hâlidir. Yunus, "*Hak bir gönül verdi bana ha demeden hayrân olur"* derken, bir noktada söylemenin de lirizme yetmediğini, lirizmin kimi durumda bir susma hâlini de içerdiğini söyler. Susma da dâhil, lirizmin iki ucu arasındaki tonlardan söz etmek mümkündür. Bir ucunda tensel aşklar, diğer ucunda metafizik bir vecd hâli söz konusu olabilir. Dolayısıyla lirizm, kuşkudan, meraktan ve hayretten öteye giden, hayranlığa gark olan bir durumdur. Bu nedenle bir bilgi ya da fikir değil, rasyonel bir söylem de değil, daha çok kalbin hisleri, algıları, sade, yalın ve içtenlikli duygularının sesidir.

Tabii, hayranlığın ve lirizmin güçlü şekilde ortaya çıkabilmesi için "güçlü bir etki"nin olması gerekir. Güçlü etki, dün olduğu gibi bugün de "güzellik"tir. İnsan ancak güzellik karşısında güçlü bir şekilde etkilenebilir, kendinden geçebilir. Buna göre güzellik, lirizmin yurdudur, evidir. Lirizm, en sıcak, en büyüleyici nağmelerini güzelliğin yurdunda yakalar, güzelliğin evinde kendisini kendi yerinde hisseder. Bu nedenle öncelikle güzelliğe duyulan tutku ve hayranlığın ürünüdür. Şair, yazar ya da müzisyen güzelliğin etkisine kapılmadan, lirizmin kapısından giremez. Bu, bir bakıma Fuzûlî'nin "aşıklık istidadı" olarak nitelediği durumdur. Lirizmde, aşk vardır, duyguların kanatlanışı vardır. Lirizm, ayakları yere basmak değil, ayakları yerden kesilmektir.

***

Görüleceği üzere, lirizm, belirli bir dönemin değil, tüm dönemlerin ortak adıdır. Güzelliğin olduğu yerde aşk, aşkın olduğu yerde de lirizm vardır. Bu tarzın önde gelen temsilcileri; Antik Yunan'da Bakilides ve Pindar, Roma döneminde Catullus ve Horacius, Rönesans döneminde Petrarca, Shakespeare ve John Milton'dır. 18 ve 19. Yüz yıllarda ise nesnellik ve dış gerçeklik karşısında öznelliği ve iç gerçekliği öne çıkaran romantik akımın etkili şairlerinden Goethe, Heinrich Heine, Victor Hugu, Robert Burns, William Blake, William Wordsworth, John Keats, Percy, Shelley'dir. Balad, sone, övgü, eleji lirik şiirin en iyi bilinen formlardır. Ama lirizm, sadece şiirde ortaya çıkmaz; lirik romanlar, lirik öyküler ve denemeler de vardır.

Kendi edebiyat geleneğimiz açısından baktığımızda lirizmin karşılığı nedir, kültür tarihimizde nasıl bir yeri vardır? Kopuz ve saz eşliğinde şiir söyleme geleneği, dün olduğu gibi bugün de bir şekilde devam etmektedir. Hem halk şiirinde, hem divan, hem modern şiirde lirik formlar vardır. Türküler, şarkılar, kasideler, gazeller lirik formlardır. Ama yakından bakıldığında, ister ölçülü, vezinli, ister serbest tarzda osun, her türlü şiir formu, lirizm için uygundur. Bu nedenle lirizmi, biçim değil, öncelikle içerik olarak görmek gerekir. Bir şiir ister halk şiiri, ister divan, ister serbest şiir tarzında olsun, bu biçimsel yapı içinde lirik bir tarz ortaya koyabilir. Edebiyat tarihimizde lirik duyarlığı yansıtan çok sayıda şair vardır. Yûnus Emre, Fuzûlî, Nedim, Şeyh Galip, Ahmet Haşim, Yahya Kemal, Cahit Sıtkı, Nazım Hikmet, Necip Fazıl hemen ilk anda ismini sayıvereceklerimiz arasındadır. Aslına bakılırsa, lirik duyarlılığı yansıtmayan şair bulmak zordur. Her şair, az ya da çok içindeki lirizmi dışa vurmak, lirik duyarlığa tercüman olmak için şiir söyler.

Görüleceği gibi, lirizmin tanımlayıcı özelliği insanın iç ve öznel gerçekliği; bu gerçekliğin coşkulu, doğal ve içtenlikli bir dille ifadesidir. Öznel deneyim, "güzelleştirilmiş dil" hâline geldiğinde lirizm ortaya çıkmış olur. Duyguların insan varoluşundaki etkisi, sadece yazar açısından değil, okuyucu açısından da geçerlidir. Başkalarının yaşam deneyimi, ne de olsa bizi zenginleştirir; hayatımıza başka hayatları katar. Sadece kendi gözümüzden yaşamayız hayatı; ırmakların ırmaklara katılışı gibi başkalarının yaşam deneyimlerini de kendimize katarız; böylece daha güçlü varoluş akışı ortaya çıkar. Lirizm, varoluş deneyimine güçlü bir katkıdır.